

Jakub Z. Lichański

INSTRUKCJA OBSŁUGI TEKSTÓW. METODY RETORYKI?

Jacek Wasilewski tak zaczyna swój wstęp do książki *Instrukcja obsługi tekstów. Metody retoryki* (Wasilewski, Nita 2012, 7):

(...) dawniej w retoryce najważniejsza była treść i forma – co i jak powiedzieć. Dzisiaj równie istotny, a czasem istotniejszy niż treść, jest kontekst przekazu – jak uczynić komunikat ważnym, a jakim umieścić go medium, w jakiej będzie odczytany konwencji i czy w ogóle ktoś zwróci nań uwagę.

Takie postawienie problemu wydaje się całkowicie błędne, lecz nim przejdę do kwestii dyskusji z poglądami zawartymi w książce – najpierw należy ją opisać. Podzielona jest ona na sześć części (*Inventio, Dispositio, Elocutio, Memoria, Actio, Konfrontacja z tekstem*) i zawiera łącznie dwadzieścia rozpraw. Ich autorami są: w części pierwszej – Aleksandra Szymków-Sudziarska, Izabela Rudak, Jacek Wasilewski, Krzysztof Polak; w części drugiej – Piotr Lewiński, Milenia Fiedler, Marek Kochan; w części trzeciej – George Lakoff, Marian Płachecki, Urszula Jarecka, Krzysztof Szymanek; w części czwartej – Anna Ewa Nita, Marta Spychalska; w części piątej – Aneta Załazińska, Wojciech Jabłoński; w części szóstej – Bożena Keff, Albert Jawłowski, Michał Rusinek, Jakub Kloc-Konkołowicz. Każda z rozpraw – poza tekstem George’a Lakoffa – kończy się niewielką bibliografią załącznikową.

Same teksty są interesujące i przynoszą wiele ważnych i ciekawych ustaleń. Jedyne problemy, jakie nasuwają, to fakt, iż ich związek z kwestiami retoryki jest często bardzo słaby. I tak w części pierwszej, poza tekstem Jacka Wasilewskiego, który poświęcony jest omówieniu pentady Kennetha Burke’a, pozostałe wiążą się z zagadnieniami retoryki bardzo luźno. W części drugiej wszystkie teksty dotyczą kwestii ogólnych (analiza pragma-dialektyczna, perswazja w filmie, analiza reklam narracyjnych), z zagadnieniami retoryki w ogólności, a kwestiami

dyspozycji retorycznej w szczególności, nie mają żadnego związku. Najbardziej z kwestiami retoryki wiążą się teksty zamieszczone w części trzeciej (metafory terroru, *panic disorder* jako forma uczestnictwa społecznego, retoryka wizualności, o logicznej analizie tekstu). Podobnie jest z tekstami zamieszczonymi w częściach czwartej (o wiarygodności pamięci, o podatności tekstu na zapamiętywanie) i piątej (metoda analizy środków niewerbalnych pojawiających się podczas wypowiedzi, miejsce wojennego pseudow zdarzenia w politycznej retoryce na przykładzie konfliktu w Gruzji). Natomiast teksty zamieszczone w części ostatniej (usuwanie kobiet – dyskurs a szacunek, demystyfikacja mitu, „Dzięki Panu historii”. Dekonstrukcja jako lektura retoryczna, Filozoficzna lektura tekstu) są bardzo ciekawe, lecz ich związek z retoryką jest szalenie luźny.

Autor wstępu, a zarazem jeden z redaktorów naukowych tomu, wyjaśnia dlaczego tak właśnie został skonstruowany cały tom, oraz omawia szczegółowo poszczególne jego części (Wasilewski, Nita 2012, 14-27). Podstawowym celem książki jest przygotowanie materiałów, które mają mieć charakter pomocniczy w uniwersyteckiej dydaktyce retoryki. Jednakże podstawowe pytanie, jakie należy postawić brzmi: jaki podręcznik retoryki stanowi podstawę zajęć? Jednak w tej kwestii pozostają tylko domysły, bowiem ani autorzy, ani redaktorzy tomu nie udzielają w tej mierze żadnych informacji. Prowadzić to może do bardzo poważnych nieporozumień, a jako przykład wezmę tekst Piotra Lewińskiego poświęcony analizie pragma-dialektycznej, a tak naprawdę – referujący poglądy Fransa H. van Eemeren i Roba Grootendorsta (Wasilewski, Nita 2012, 93-114).

Autor zaczyna swój wywód od rozważań na temat *obszary retoryki a rodzaje argumentów* (Wasilewski, Nita 2012, 94-95). Przywołuje tu z literatury przedmiotu Platonowego *Gorgiasza* oraz *Erystykę* Artura Schopenhauera, a w tekście wymienia jeszcze Arystotelesa i Piotra Ramusa. Powiada (Wasilewski, Nita 2012, 95):

Rozjaśniając wielowiekowe nieporozumienie, ponownie definiujemy różnice między dialektyką, retoryką i erystyką. Jest to podstawowe rozróżnienie typów argumentacji ze względu na cel. Celem argumentacji dialektycznej jest rozstrzygnięcie różnic opinii, retorycznej – perswazja, czyli dążenie do zmiany przekonań i postaw odbiorcy względem jakiegoś wycinka rzeczywistości w sposób pożądany przez nadawcę, a erystycznej – jest wygranie sporu.

Jest to interesujące podejście do problemu argumentacji; szkoda, że autor nie

zauważył, iż do znanych poglądów nie dołożył nic nowego. Jest to prawie dokładne powtórzenie uwag Iohanna Gerharda Vossiusa, a także m.in. Richarda E. Volkmana na wskazany temat. Zacznę jednak od cytatu z Platona: pada tam określenie *peithus demiourgos*, które tłumaczy się albo jako „wytwarzanie przekonania”, albo – częściej – „sprawczyni przekonywania”. Zwracam też uwagę, iż już w czasach antycznych było to zaledwie jedno z bez mała pięćdziesięciu określeń/definicji retoryki [QUINT., II.15.1-3; Spengel 1863]. Dzisiaj, gdy określa się problemy argumentacji, raczej przywołuje się definicję Arystotelesa, ponieważ Stagiryta dobitnie mówi tam właśnie o doborze argumentów do przekonania [ARIST., *rhet.*, 1355b26-27]: „Retoryka jest to umiejętność metodycznego odkrywania tego, co w odniesieniu do każdego przedmiotu może być przekonywające [tł. Henryk Podbielski]”.

A zatem mowa jest nie o „wytwarzaniu”, ale o „metodycznym odkrywaniu”; jak sądzę jest to różnica dość istotna. Ma to o tyle znaczenie, iż obaj holenderscy badacze bardziej do Arystotelesa i jego tradycji nawiązują, niż do tradycji Platona [Eemeren 1996, 51-92 i nn].

Czy dalsze rozróżnienia, jakie wprowadza Lewiński są trafne? Najogólniej tak, ale problemy te faktycznie rozstrzygnął już Arystoteles, gdy rozróżniał te trzy dziedziny (szkoda, że autor pominął sofistykę, bowiem dyskusja z sofistami miała znaczenie i dla Stagiryty). Także kwestie argumentacji w klasycznej retoryce są już dość dawno rozstrzygnięte i to odmiennie niż zaproponował autor. Podstawowy problem wiąże się z wyłączeniem rozumowań erystycznych z obrębu argumentacji retorycznej; natomiast rozważa się problemy dotyczące tzw. twierdzeń nierozstrzygalnych [Volkmann 1885, 241-242]. Należy także podejrzewać, iż Artur Schopenhauer przydał erystyce większe znaczenie, niż miała w rzeczywistości.

Wskazuję na te kwestie, aby pokazać, iż nie można o retoryce pisać tak, jakby nie istniała literatura przedmiotu. Praca Lewińskiego zresztą nawet i poglądy van Eemerena referuje dość powierzchownie i nie zauważa, iż są one konsekwencją m.in. teorii argumentacji rozwiniętej przez Chaima Perelmana.

Z pomniejszych dostrzeżonych usterek wskażę choćby takie, jak: na s. 16 Jacek Wasilewski stawia hipotezę, iż marka to *locus communis*. Pozwalam sobie mieć wątpliwość; w praktyce oratorskiej *locus communis* to przydatny stereotyp, który przywołuje mówca np. zamiast solidnej argumentacji. Odwołuje się on do oczywistego dla niego oraz audytorium znaczenia; natomiast marka nie musi być ani powszechnie znana, ani akceptowana jako nośnik jakichś norm czy

wartości (co jest cechą właśnie *locus communis*).

Co ma natomiast metoda etnograficzna do retoryki (Wasilewski, Nita 2012, 51-63) – nie wiem. We wstępie Wasilewski nie wyjaśnia tej kwestii; zaciemnia zresztą obraz, gdy mówi, iż „*Inventio* – to znajdowanie właściwego sposobu przekonywania” (Wasilewski, Nita 2012, 16). Jest to dość rewolucyjne podejście do retoryki, w której, jak dotąd, *inventio* to nauka o wynajdywaniu tematu/przedmiotu mowy/tekstu (Lausberg 2003, §§ 260-442).

Podobnie nieprecyzyjnie omawiana jest nauka o status (Wasilewski, Nita 2012, 104 nn). Autor nie zauważa, iż najpierw rozstrzyga się tzw. *status quaestionis* (*stan sprawy*), a dopiero potem – omawia się i analizuje kolejne status (Lausberg 2003, §§ 68-254). Pozostałe kwestie pozostawię bez komentarza, w tym cała część szóstą, która, sama w sobie, przynosi teksty interesujące, natomiast ich związek z retoryką jest żaden.

I wreszcie – odniesienie do otwierającego omówienie cytatu. Jest to nieprawda; analiza i samego Arystotelesa, i komentarzy do niego wskazuje wyraźnie, iż od samego początku istnienia retoryki – od Starego Państwa w Egipcie – nie było wątpliwości co do ważności kontekstu, w jakim prezentowany jest przez mówcę tekst. Zwracano na to niezwykle baczną uwagę – jasno wynika to m.in. ze wskazań, jakie odnajdziemy u Kwintyliana (QUINT., XI-XII).

Na zakończenie – kilka uwag ogólnych. Sama idea książki jest godna pochwały; faktycznie wygodniej jest i trafniej, gdy kilku autorów przygotowuje podręcznik retoryki. Autorzy mieli tu jednak poprzedników i dobrze byłoby na nich wskazać (Barłowska, Budzyńska-Daca, Wilczek 2008; Barłowska, Budzyńska-Daca, Załęska 2010). Jednakże istotny problem dotyczy sposobu wykładu samej teorii – tu nie może panować taki chaos, jaki zaproponowali Jacek Wasilewski i Anna Nita. Nie pokazali, do jakiej tradycji rozumienia retoryki odwołują się. Kompletnie odcięli się od dotychczasowych badań, nie tylko zagranicznych, ale i polskich. Jednak, co zaskakuje, zapomnieli o istnieniu metody zwanej *rhetorical criticism* (*krytyka retoryczna*), która obejmuje kilkanaście technik analitycznych i jest jedną z najlepiej rozwiniętych metod badania wszelkiego typu tekstów, w tym także i wykorzystujących techniki komputerowe.

Czy jest to zatem książka bezwartościowa? Nie, sadzę, że może być przydatna, ale nie do zajęć związanych z retoryką, a po prostu – z analizą różnych tekstów, czy zjawisk współczesnej kultury. Z retoryką książka ta nie ma nic wspólnego.

Literatura:

Arystoteles, *Retoryka. Poetyka*, tł. Henryk Podbielski, PWN, Warszawa 1988

Barłowska Maria, Agnieszka Budzyńska-Daca, Maria Załęska, red. nauk., *Ćwiczenia z retoryki*, PWN, Warszawa 2010

Eemeren Frans H. van et al., *Fundamentals of Argumentation Theory. A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*, Lawrence Erlbaum Ass., Inc., Publ., Mahwah 1996

Lausberg Heinrich, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, tł. Albert Gorzkowski, Wyd. Homini, Bydgoszcz 2002

Barłowska Maria, Agnieszka Budzyńska-Daca, Piotr Wilczek, red. nauk., *Retoryka*, PWN, Warszawa 2008

Quintilianus Marcus Fabius, *Institutio oratoria*, wyd., tł. Donald A. Russell, t.1-5, Cambridge, Mass., London 2001-2002 [Loeb Classical Library, 124].

Spengel Leonhard von, *Die Definition und Eintheilung der Rhetorik bei den Alten*, "Rheinisches Museum für Philologie" t. XVIII (1863), s. 481-526.

Volkman Richard Emil, *Die Rhetorik der Griechen und Römer in systematischer Übersicht dargestellt*, Teubner, Leipzig 1885

Wasilewski Jacek, Anna Nita, red. naukowa, *Instrukcja obsługi tekstów. Metody retoryki*, GWP, Sopot 2012, 20, 328 s., płyta DVD.